

Csodálkozó viszontválasz

Csodálkozva, sőt, mondhatnám, mély döbbenettel olvastam Száva-Kováts Endrének az eponimikus hivatkozottság indexelt voltáról szóló cikkemre [1] vonatkozó, leplezetlen sértődöttségről tanúskodó reagálását [2].

Csodálkoztam Sz.-K. E. műve olvastán, hiszen a tudományos publikációnak kialakultak bizonyos hagyományos stílusbeli korlátai, amelyeket nem lép túl az, aki arra aspirál, hogy művét olvasói tudományos publikációnak tekintsék.

Csodálkoztam az írás minden mondatán átsütő leplezetlen sértődöttségen, hiszen, aki arra aspirál, hogy őt olvasói tudományos kutatónak tekintsék, az nemhogy sértésnek nem veszi, de – mint írása elején Sz.-K. E. maga is elismeri – a legnagyobb megbecsülésnek tekinti, ha műve másokat továbbgondolkodásra készítet, nekem pedig mindössze Sz.-K. E. gondolatait továbbvezetni állt szándékomban, de semmiképpen sem őt személyében megbánni.

Csodálkoztam az írás hangnemén, hiszen érvelés helyett gorombáskodni az szokott, aki *tudja*, hogy nincs igaza.

Legjobban azonban azon csodálkoztam, mennyire eltér Sz.-K. E. (ön)magá szerint: "a nem-indexelt eponimikus hivatkozottságot metodikai hiper-szigorúsággal kutató SZ.-K. E.") logikája számos ponton attól, amit én mostanáig logikaként ismertem és használtam. Ezek közül, valamint az Sz.-K. E. dolgozatában fellelhető félreértések közül most csak a legfeltűnőbbeket veszem sorra. Ha minden önmérsékleti szándék dacára az én írásomat is emészthetetlenül terjengősnek találja az olvasó, akkor magam mentésére semmi elfogadható indokot felhozni nem tudok.

A Sz.-K. E. írásából vett idézetekben a következőkben a puszta sértődöttség deklarálásán kívül mással nem indokolható idézőjeleket, valamint az áttekinthetlenségig túlbujánzó kiemeléseket és kiemelt kiemeléseket a könnyebb olvashatóság végett elhagytam.

Írását Sz.-K. E. az indexeltség és az index fogalmának engem nagyon megdöbbentő módon leszűkítő meghatározásával kezdi. "SZ.-K. E. ... a hivatkozottak indexeltsége alatt (sic!) kizárólagosan a formális szakirodalmi hivatkozottakat számba vevő hivatkozott-

sági indexekben való regisztráltság tényét érti – és valóban az akribiát elérő módon még fel is sorolja ezeket a hivatkozottsági indexeket: SCI (Science Citation Index – V. Gy.), SSCI (Social Sciences Citation Index – V. Gy.), AHCI (Arts and Humanities Citation Index – V. Gy.)" – írja. Vagyis indexnek kizárólag három általa kiválasztott nyomtatott másodlagos információforrást tekint, semmi más, indexeltségnek kizárólag az e három kiadványban történő előfordulást tekinti, semmi más. A Science Citation Index szerinte index, de az azzal betűről betűre megegyező SciSearch adatbázis már nem. A Social Science Citation Index szerinte index, de az azzal betűről betűre megegyező Social SciSearch adatbázis már nem. Ki érti ezt? (A teljes igazság kedvéért hozzá kell tennünk: a betűről betűre egyezés a SciSearch és a Social SciSearch adatbázisok kezdeti időszakára volt igaz. Ma már mindkettő jelentős többletet tartalmaz nyomtatott párjához képest, de ma is tartalmaznak minden betűt, amely nyomtatott párjukban megtalálható.) Ily módon Sz.-K. E.-nél indexeletlenné (az ő szóhasználatával nem-indexeltté) válik a szakirodalom túlnyomó része, hiszen ez az egy előállítótól eredő három másodlagos információforrás a szakirodalom meglehetősen csekély részét figyeli, együttesen is csak néhány ezer folyóiratot (a SCI 3800-at, igaz, a legnívósabbakat, a másik kettő ennél jóval kevesebbet) a szakfolyóiratok százezres seregéből, a könyveket alig, a konferenciakiadványokat, "szürke irodalmat" (jelentések, disszertációk stb.) egyáltalán nem figyelik. Ezért indexeletlen (az eponimikus hivatkozatokkal szemben) épp a más indexekkel fel nem tárható formális hivatkozatok túlnyomó része, mint azt a saját hivatkozottságukat OTKA-pályázathoz vagy disszertációbeadáshoz összegyűjteni kényszerülő tudományos kutatók keserűen tapasztalják.

Azt persze megteheti Sz.-K. E., hogy saját vizsgálataiban ennyire leszűkített index és indexeltség fogalmakat használ. Legfeljebb az kétséges, hogy ilyen leszűkített fogalmak mellett vizsgálatának van-e valami tudományos értéke. Az viszont szerintem már minden logikát nélkülöz, hogy saját leszűkített fogalomalkotását az egyedül tudományos fogalomalkotásnak, az egyedül adekvátnak, az egyedül egyértelmű-

nek deklarálja. A mai információtudomány indexnek tekint minden olyan másodlagos információforrást, amely arra szolgál, hogy segítsen feltárni az elsődleges információforrásokat. E fogalomkörbe sorolja tehát egyebek mellett valamennyi referáló folyóiratot és bibliográfiai adatbázist. Az indexeltség tehát ilyen értelemben ha nem is azonos, de rokon értelmű a feltárhatósággal. Éppen ezért vélem úgy, hogy ez a szélesebb fogalomalkotás több gyakorlati haszonnal kecsegtető vizsgálatokat eredményezhet.

Újabb logikai hézagot vélek látni ennek a fejezetnek a végén, ott, ahol Sz.-K. E. azt próbálja megfogalmazni, mit kellett volna szerinte nekem írnom, ahelyett, amit írtam. "A hivatkozottsági indexek szempontjából (és így a scientometria szempontjából) tekintve az eponimikus hivatkozások nem-indexeltek" – adja kéretlenül a számba. Nagyon sajnálom, de az én logikám szerint a hivatkozottsági indexek szempontja (vagyis Sz.-K. E. szempontja) és a scientometria szempontja közé nem tehető az azonosság jele. Én nem vagyok hajlandó egy tudományág szempontjait egyetlen szerző szempontjára leszűkíteni és lemerevíteni. Ilyen békaperspektívát ne tessék rám tukmálni!

A következő fejezetben Sz.-K. E. a hivatkozás és a hivatkozottság fogalmát veszi sorra. "A tudományos szakirodalommal foglalkozó minden diszciplína minden kutatási irányzata mindaddig egyetértett abban, hogy hivatkozás alatt a szakirodalomban történt hivatkozás, vagyis szakirodalmi hivatkozás értendő. Ez alatt pedig mindaddig minden kutató azt, a publikációkban fellelhető szöveges aktust értette, amikor és amelyben a publikáció szerzője – mondjuk X kutató – egy másik szerző – mondjuk Y kutató – publikációjára (közlésére), teljesítményére, mint ismeretforrásra vagy ismeretre utalt" – írja. Azt hiszem, ezzel nagyjából egyet is lehet érteni. Nagyjából, mondom, mert Sz.-K. E. azt nem verifikálja, még csak nem is valószínűsíti, hogy valóban minden diszciplína minden kutatási irányzatát, ezen belül minden kutató véleményét ismeri és számon tartja. Nagyjából, mondom, mert a szakirodalmi hivatkozásokon kívül azért más hivatkozástípusokat is hivatkozásnak szokás tekinteni, például a szabadalmi hivatkozást is, ezen belül azt az esetet is, amikor nem a szerző (a feltaláló), hanem az illetékes találmányi hivatal kijelölte vizsgáló hivatkozik egy szabadalmi előzményre (szabadalmi terminológiával: anterioritásra). Nagyjából, mondom, mert hivatkozásnak szokás tekinteni azt is, ha egy szerző egy másik szerző közleményére nem mint ismeretforrásra vagy ismeretre, hanem mint véleményre (szélsőséges esetben mint téves véleményre) hivatkozik. Amikor e kis írásom hivatkozási jegyzékébe felvettem Sz.-K. E.-nek azt a cikkét, amelyre válaszolok, az korántsem jelenti azt, hogy a hivatkozott dolgozatot ismeretforrásnak, az abban foglaltakat teljes egészükben ismeretnek tekintem. A Sz.-K. E. írásában foglaltakat én csak véleménynek tudom tekinteni, nem ismeretnek.

Az eponimikus hivatkozottságról Sz.-K. E. ezt írja: "Az eponimikus hivatkozottság ennek megfelelően a mai napig (pontosabban: V. Gy. tanulmányának közléséig) minden ezzel a szakirodalmi jelenséggel foglalkozó kutató (és így természetesen Sz.-K. E. szerint is) értelem szerint azt jelentette, hogy egy kutató – mondjuk a már említett Y – formális-bibliográfiai forrás-hivatkozást már nem igénylő, közismert és általánosan elfogadott tudományos teljesítményére egy szakirodalmi publikációban tényleges szövegbeni, nem-formális, eponimikus hivatkozás történt."

Ha ebből a cikkemre utaló első zárójeles részt elhagyjuk, és a második zárójel lezárását két szóval előbbre téve értelmet adunk a meglehetősen terjedős mondatnak, akkor ezzel is nagyjából egyetérthetünk. Nagyjából, mondom, mert itt is hiányolom annak az igazolását vagy legalábbis valószínűsítését, hogy Sz.-K. E. valóban minden ezzel foglalkozó kutató véleményét ismeri és számon tartja. Nagyjából, mondom, mert az eponimiák születésének van egy olyan átmeneti, de nem rövid időszaka, amikor az eponimikus hivatkozást még szükségszerűen formális hivatkozás is kíséri. Ha ezt nem tesszük hozzá a fentiekhez, akkor Sz.-K. E. itt adott definíciója logikai összeütközésbe kerül ugyanezen írása utolsó fejezetével (annak Cax, Cc, Cd, Ce, Cf, Cg pontjaival).

Amit viszont ezek után általa bírált cikkemről ír Sz.-K. E., az vaskos félreértés. Nem tudom, hogy ez az én hibám-e vagy sem, nem tudom, én fogalmaztam-e minden igyekezetem ellenére félreérthetően, vagy más töről fakad-e a félreértés, de a félreértés ténye egyértelmű.

Ezt olvashatjuk Sz.-K. E. írásában: "V. GY. ezzel szemben mást ért eponimikus hivatkozottság – és így szükségképpen mást ért eponimikus hivatkozás – alatt és ezért mást kell értsen hivatkozás és hivatkozottság alatt. Nem a fenti értelmű fogalmakat: nem az eponimikus hivatkozás szakirodalmi tényét, hanem ezzel szemben vagy e helyett, azt a tényt, hogy az (általa pontatlanul meghatározott) eponímia szerepel a számítógépes adatbázisokban, azok erre alkalmas adatmezőiben, elsősorban a regisztrált közlemények deszkriptorai között."

Cikkem újraolvasásával is ellenőriztem: sehol nem állítom azt a képtelenséget, amelyet Sz.-K. E. nekem tulajdonít. Sehol nem állítom, hogy az adatbázisban történő megjelenés lenne maga a hivatkozás. Ezzel szemben állítom azt, hogy a *publikációban jelen lévő* eponimikus hivatkozás – amennyiben a cikk tartalma szempontjából lényegi fontossággal bír – nagy valószínűséggel *tükröződik* az adatbázis megfelelő adatrekordjában. Sz.-K. E. éppen itt, fenti állítása vélt alátámasztásaképpen idézi (bár kissé pontatlanul) a következő mondatomat: "A keresési szempontok között a szakirodalmi bibliográfiai adatbázisokban szerepelhetnek a szerző által használt fontosabb fogalmak megnevezései, ezek sorában az eponimikus hivatkozások is, amennyiben ezek a hivatkozások a hivatkozó publikációban lényegi szereppel bírnak." A

szerző által használt fogalmakról és a hivatkozó publikációról írok tehát, amelyek az adatbázisokban keresési szempontként szerepelhetnek. Én azt hittem, elég világosan írok, nem értem, hogyan lehet ezt a mondatot úgy értelmezni, mintha az eponimiának az adatbázisban történő tükröződését nevezném hivatkozásnak. Ha szövegem mégis félreérthető volna azok számára, akiknek még idegenek az információkeresés korszerű eszközei, az adatbázisok, akkor csak egyet tehetek: elnézést kérek.

A fentiekből következik, hogy vaskos félreértésen alapszik Sz.-K. E.-nek az a vádja is, hogy cikkemben "a kutatás tényleges-közvetlen tárgya nem a szakirodalom, hanem az adatbázisok, nem a tényleges szakirodalombeli nem-formális eponimikus hivatkozások, hanem az adatbázisok adatmezőiben feltűnő eponimikus szakkifejezések, vagyis eponimiák" volnának. Az igazság ezzel szemben az, hogy a szakirodalmat, a szakirodalombeli nem formális eponimikus hivatkozásokat az INSPEC adatbázison keresztül, az INSPEC adatbázissal, mint eszközzel vizsgáltam.

Itt szólnom kell egy fontos metodikai kérdéstről. "A nem-indexelt eponimikus hivatkozottságot – saját szavai szerint – metodikai hiper-szigorúsággal kutató SZ-K. E." "a nem-indexelt eponimikus hivatkozottság – saját szavai szerint – SZ-K. E.-féle úttörő vizsgálata" során mindössze 331 cikkből álló mintát használt fel, a Physical Review egyetlen kötetének anyagát. Az INSPEC adatbázis segítségével történő vizsgálat több mint kétmillió cikkből álló mintát tesz a vizsgálat tárgyává. A matematikai statisztikából ismeretes (és itt most egyértelmű, hogy nem az én véleményemről van szó, hanem évtizedek óta, a matematikai statisztika Holmogorov által történt megalapozása óta tankönyvi anyaggá vált ismeretről), hogy a mintavétellel történő vizsgálatok annál hivebben tükrözik a valóságot, minél nagyobb a vizsgált minta, és minél véletlenszerűbb a mintaválasztás.

A 331 elemű minta még véletlenszerű kiválasztás esetén is, és akkor is, ha csak egyetlen tulajdonságot vizsgálunk, vagyis a mintát nem kell részekre osztanunk, csak elnagyolt vizsgálatokhoz elegendő, de véletlenszerűségről itt szó sincs, a kiválasztás szempontja egyetlen folyóirat meglehetősen körülhatárolt tematikája (hogy mást ne mondjak, például az elméleti fizika aránytalan túlsúlyával a kísérleti fizikával és még inkább az alkalmazott fizikával szemben). A kétmilliónál nagyobb minta már a legfinomabb vizsgálatokhoz is elegendő, emellett itt a kiválasztás szempontja a folyóirat "rangja", ami a fizikán belüli részművek közötti válogatás szempontjából véletlenszerű kiválasztást eredményez.

Amikor tehát Sz.-K. E. a következőket írja: "Nem közlemények ezreiből kellett tehát azokat kinkeservezen kibányászni, hanem mindössze 331 folyóirat-cikk szolgáltatja azokat (és az itt be nem mutatható rengeteg továbbit). A példák bizonyító ereje ezért igen nagy, és az általuk bemutatott szakirodalmi valóság és annak a hivatkozottság szempontjából való sokszínűsége nem vonható kétségbe", akkor a

matematikai statisztika legalapvetőbb ismereteivel kerül kemény összeütközésbe. Valójában példái bizonyító ereje épp azért kicsi, mert mindössze 331 elemű, nem véletlenszerűen kiválasztott mintán alapulnak.

Sz.-K. E. írásának harmadik fejezete nyúlik a leg-hosszabbra. Itt Sz.-K. E. kilenc különböző típusba osztályozza az eponimikus hivatkozást (is) tartalmazó publikációkat, aszerint, hogy hány szerzőre történik az eponimikus hivatkozás, valamint aszerint, hogy az eponimikus hivatkozást kíséri-e formális hivatkozás is. Azokról az így felállított típusokról, amelyekben eponimikus és formális hivatkozás együtt szerepel, azt állítja, hogy "ha V. GY. tanulmányának konklúziója szerint ezzel (és a többi ilyen típusú hivatkozással) kiegészítjük... (X. Y. szerző) ... SCI-beli hivatkozottságát, akkor ezt a hivatkozást kétszer vesszük számba: megduplázzuk".

Az általa felállított kilenc típus közül kettőt elemezhetetlennek ítél, a többiről azt állítja, hogy "a fennmaradó 7 hivatkozottsági eset-típus közül 5-ben számbavételi duplázás következik be", majd levonja a konklúziót: "Ha elfogadnánk ezt a módszert és V. GY. egész tanulmányának konklúzióját ennek a módszernek a jövőbeni alkalmazására, akkor a módszer alkalmazásával az eponimikus kifejezések szakirodalombeli tényleges hivatkozottsági eset-típusainak döntő többségében részben vagy egészen kétszer vennénk figyelembe az adott eponimiát, és nem kiegészítenénk az eponimikus alkotóknak a hivatkozottsági indexek szerinti hivatkozottságát, hanem meghamisítanánk azt a számukra kedvező módon."

Itt megint alkalmam nyílik a csodálkozásra. Miért tulajdonít Sz.-K. E. jelentőséget, mégpedig komoly jelentőséget annak, hogy az általa önkényesen végzett osztályozás nyomán az általa kreált esettípusok közül több az ilyen, mint az olyan? Így kreálta a típusokat, hát ilyenek! Ha másképp osztályoz, más tulajdonságokkal rendelkező típusok közül lesz többféle. Nem tudom, jó helyen keresem-e az indítékot, ha nyomatékosan emlékeztetek rá: az esettípusok relatív gyakoriságából semminemű következtetés nem vonható le a különböző típusú esetek relatív gyakoriságára vonatkozólag. Hazánkban mindössze négy tölgyfaj él, szemben az erdeinkben élő legalább hat, a parkokat és arborétumokat is figyelembe véve több tucatnyi fenyőfajjal. Ebből a tényből azonban semmilyen következtetést nem lehet levonni arra vonatkozólag, hogy a tölgyfák egyedszáma nagyobb-e vagy a fenyőké. (Történetesen a tölgyeké, de ez a fentiekől független ismeret.) Nagyon remélem, hogy ezzel "a nem-indexelt eponimikus hivatkozottságot metodikai hiper-szigorúsággal kutató SZ-K. E." is tisztában van, hogy nem követ el olyan metodikai szarvashibát, mint bármely összefüggés feltételezése az esettípusok száma és a különböző típusú esetek száma között. Akkor viszont miért tulajdonít akkora jelentőséget az esettípusok számának, hogy ezt a fent idézett következtetést teszi meg (minden további megjegyzés nélkül) írása slusszpoénjának? Akkor

legalább néhány szó magyarázatot kellene adnia arra, miért oly fontos számára, hogy a típusok melyik csoportját osztotta több altípusra, melyik csoportját kevesebbre.

Nézzük végezetül, létezik-e az Sz.-K. E. által oly hosszasan elemzett kettőzés.

Egy szerző hivatkozottságát kétféleképpen számíthatjuk össze.

Az egyik lehetőség az, hogy minden hivatkozó cikket annyiszor számolunk bele az összesítésbe, ahány cikkére a kérdéses szerzőnek hivatkozik. Ha csak egy cikkére hivatkozik, akkor egy hivatkozásnak számítjuk, ha két cikkére, akkor két hivatkozásnak stb. Ez ugyan nem szokásos összeszámlálási mód, de kétségtelül indokolható, sőt, konzekvens eljárás. Ha így számlálnánk, akkor valóban felmerülne az Sz.-K. E. emlegette megkettőzés veszélye. Csak az a baj, hogy esetünkre, az eponimikus hivatkozások esetére ez az eljárás nem alkalmazható, mivel nem illeszthető bele a tiszta (vagyis formális hivatkozással nem kísért) eponimikus hivatkozások figyelembevételére. Ezek a tiszta eponimikus hivatkozások ugyanis az esetek túlnyomó többségében nem a hivatkozott szerző egyik vagy másik konkrét publikációjára vonatkoznak, hanem munkásságának egy rövidebb-hosszabb szakaszára, nemegyszer teljes életművére, publikációk hosszú sorára, nemegyszer tucatjaira, néha százaira. Ha minden hivatkozó publikációt annyiszor vesszünk figyelembe az összeszámláláskor, ahány publikációjára a kérdéses szerzőnek hivatkozik, akkor hányszor számláljuk a tiszta eponimikus hivatkozást? Eldönthetetlen kérdés. És a formális hivatkozással is kísért eponimiát hányszor kell számolnunk? Tényleg csak egyszer, mint Sz.-K. E. állítja? Születhet persze néha eponímia egyetlen publikációból is [pl. *Periodic Comet Lovas 1 (1989)*], ez azonban elég ritka eset, eponimiává többnyire az válik, amiről – legalábbis egy ideig – sokszor esik szó, erre pedig az eredeti szerző is többször vissza szokott térni, kihasználva átmeneti lépéselőnyét a témával foglalkozó többi kutatóval szemben. Még gyakoribb, hogy azt az eredményt, amely olyan jelentős, hogy belőle eponímia születik, a szerző nem képes egyetlen lépésben elérni, hanem fokozatosan jut el a teljes kidolgozásig, közben több részered-

ményt is publikálva. Valószínű, hogy ez más tudományágakban is így van, de azt biztosan tudom, hogy a fizikában, amelynek a területén magam is kutatómunkát végeztem egy ideig, így van. Többnyire tehát publikációk egész soráról van szó ebben az esetben is, amelyek közül példaképpen emelt ki egyet vagy néhányat a hivatkozó szerző formális hivatkozási jegyzékébe. De akkor hány hivatkozásról is van szó? Eldönthetetlen.

Marad tehát a másik – az általánosan elterjedt – összeszámlálási mód: minden hivatkozó publikációt egyszer számolni csak, függetlenül attól, hogy hány publikációjára hivatkozott a szerzőnek. Akkor viszont az Sz.-K. E. feltételezte megkettőzés szóba se jön.

Az eponimikus hivatkozottság indexelt voltát bemutató cikkemet azzal a szándékkal írtam, hogy felhívjam a figyelmet a korszerű információkeresési eszközök egy olyan területen történő felhasználhatóságára, amelyről eddig nem esett szó, valamint a tudományos kutatók értékelésének egy bántóan igazságtalan vonására. Ezt az újabb ilyen tárgyú írást azért vetettem papírra, hogy az olvasók egy részét meg kíséreljem óvni néhány kellemetlen félreértéstől.

Azt hiszem, ehhez a témakörhöz ezek után többet már nem tehetek hozzá. Ezért e második írással elbúcsúzom már eleve csak könnyed szellemi kiruccanásnak, kis agytornának, afféle intellektuális flörtnek szánt barangolásomtól az eponimikus hivatkozások területén, még mielőtt magam is komolyan venném a dolgot, mert a flört halála, ha komolyan kezdi venni az ember.

Irodalom

- [1] VÁLAS Gy.: Az indexelt eponimikus hivatkozottság. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 38. köt. 11. sz. 1991. p. 461–469.
- [2] SZÁVA-KOVÁTS E.: A nem-indexelt eponimikus hivatkozottság és a számítógépes adatbázisokban "indexelt" "eponimiák". = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 39. köt. 4. sz. 1992. p. 178–192.

Válas György

(Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár)